

Interessanti sono i dati della previdenza sociale, particolarmente delle spese che la repubblica di Dubrovnik aveva annualmente per il brefortofio. La cifra di 1600 perperi ci sembra una forte somma in relazione alla capacità di tale opera pia, che al momento della visita di Sormani, cioè il 29 gennaio 1574, aveva soltanto quattro lattanti e tre bambini di circa cinque ani, mentre il personale contava tre nutrici e due serve, numero che poteva essere anche superiore in caso di bisogno. Ciò dimostra che la cura per questi bambini era sicuramente buona.

Al tempo di questa visita alle istituzioni di previdenza sociale, ben 57 donne e uomini vi erano alloggiati e di tutti aveva cura direttamente o indirettamente il governo della repubblica.

Da fonti ulteriori che si trovano nell'archivio di Dubrovnik, esistevano più tardi anche altre istituzioni che avevano lo stesso scopo. Siamo del parere che nel 1574 esistevano soltanto le sopra nominate, altrimenti altre istituzioni di questo tipo sarebbero menzionate⁷.

Lo stato degli edifici era ottimo, così che il delegato apostolico trovò soltanto che fosse necessario restaurare l'altare nell'ospedale »Domus Christi«, nonché le imposte di ferro nell'ospedale di S. Teodoro.

Sormani menziona nel suo rapporto 5 medici, dei quali tre fisici e due chirurghi, che in tale periodo praticavano a Dubrovnik. I nomi di tali medici sono pure menzionati da Jeremić-Tadić⁸. Interessante è il fatto che in tale occasione prestarono giuramento alla bolla papale di Pio V »Pro medicis«. Il governo della repubblica non esigeva tale giuramento anche se tale bolla fosse stata proclamata otto anni prima.

Il rapporto di Sormani non prende posizione in riguardo a problemi della sanità di tale tempo. Così non vengono menzionate le misure che il governo prendeva per combattere le epidemie, non sono menzionate le farmacie né i barbieri, che certamente avevano una parte importante nelle sanità di tali tempi.

Cionostante questo rapporto da parte sua ci conferma il fatto già noto che la repubblica teneva gran conto dei malati nonché di quei cittadini che avevano bisogno di cure e ricovero.

DUBROVČANI STUDENTI MEDICINE I FARMACIJE NA ITALIJANSKIM UNIVERZITETIMA U XVIII VEKU

Dragoljub ŽIVOJINOVIĆ

Nakon čitanja »Priloga za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika« Riste Jeremića i Jorja Tadića, danas već klasičnog dela naše historiografije, moglo se zapaziti da se među lekarima i hirurzima, u službi Republike pod Srđom, nalazio znatan broj domaćih sinova školovanih u inostranstvu. Ova činjenica predstavljala je podsticaj da se ispituju razlozi koji su do toga doveli, kao i istraži ko su bili Dubrovčani koji su se školovali na strani, na različitim italijanskim univerzitetima.

Iako ni u XVIII veku Republika nije prestala da prima u svoju službu strane lekare i hirurge, ona je počela sve više da se oslanja na svoje ljude, odstupajući tako od prakse koja je ranije, u prethodnim vekovima, preovlađivala. Od najstarijih vremena pa sve do druge polovine XVIII veka italijanski lekari i hirurzi bili su pozivani ili primani u službu Republike. Među njima bilo je uglednih lekara i naučnika koji su u Dubrovniku provodili veliki deo svoga života, ostavljajući iza sebe vidnog traga. Pojedini, pak, nisu ostajali dugo u Republici, pa je njihov doprinos razvitku zdravstvene službe u njoj bio mali.

Iako je u italijanskim gradovima i državama bilo uvek na raspolaganju dovoljno lekara i hirurga, njihovo uzimanje u službu Republike bilo je često povezano s teškoćama i, katkada, s rizicima. Često su, na primer, strani lekari u službi Republike zahtevali da provedu kraće ili duže vremena u Italiji, bilo na lečenju, u poseti prijateljima ili porodicama, ili na usavršavanju. Takva odsustvovanja mogla su da traju od jednog meseca do godine dana, pa i više. U takvim prilikama broj lekara bio je smanjen, a briga i nadzor nad bolesnima su slabili. U slučaju neke epidemije ili bolesti na granicama ili u Republici sposobnost zdravstvenih organa da se protiv njih bore bila je umanjena. S tim u vezi bila su i finansijska pitanja. Štedljiva vlastela nastojala je da izbegne da plaća plate odsutnim lekarima i hirurzima, što je inače morala da čini kad je odobravalu odsustvo ili odlazak iz Republike. Na strance, takođe, nisu se mogli primeniti svi propisi i zakoni koji su se mogli primeniti na domaće ljude. Isto tako, stranim lekarima je trebalo platiti veće plate nego što je to bio slučaj s domaćim ljudima, iako su kasnije razlike između domaćih i stranih lekara bile vidno smanjene. Postojala je, takođe, opasnost da strani lekari špijuniraju u korist neke susedne ili neprijateljske države. Konačno, od polovine XVIII veka Republika je finansijski ojačala, raspolagala znatnim kapitalima i prihodima od njih, a ras-

tao je i broj zaklada organizacija i pojedinaca koji su određivali da se deo novca troši za školovanje Dubrovčana na stranim univerzitetima.

I

Način na koji je Republika regrutovala lekare i hirurge u svoju službu najbolje osvetljava postojeće prilike. U Veću umoljenih obično se donosila odluka da se iz inostranstva u Republiku dovede jedan ili dva lekara, prema potrebi, a za određeni vremenski rok. Nakon toga, Malo veće bi se obratilo nekom uglednom Dubrovčaninu koji je živio u Italiji — bez obzira da li je bio konzul, trgovac, sveštenik ili otpravnik poslova — da predloži kandidate koji bi, po njegovom mišljenju, najbolje odgovarali potrebama i zahtevima države. Pri izboru su se razmatrali njihovi stručni, moralni, politički i lični kvaliteti. Ukoliko bi ovi odgovarali, uzimali su ih u službu, a njihov boravak u Republici produžavao se jedanaest ili više puta. Ukoliko neki od zahteva ne bi odgovarali, služba stranaca se obično završavala nakon isticanja ugovora, a nekad i pre toga.

Kao ilustracija načina izbora, kao i problema koji su se tu morali rešiti, može se navesti više primera. Početkom marta 1715. godine Veće umoljenih odlučilo je da dovede jednog iskusnog hirurga iz Napulja umesto umrloga. Istom odlukom određena mu je plata od 300 dukata godišnje, dok je Dubrovčanin Mihajlo Mondegaj, jezuita, bio zadužen da novog hirurga pronađe. U pismu Mondegaju, kojim mu saopštava odluku, kao i njegovu dužnost, Malo veće ga je ovlastilo da nađe hirurga koji će biti **»ben ferito in questa professione e che ne avesse oltre la teorica ottima pratica ed esperienza nelle cura si delle ferite come delle piaghe nascenti«**. Dalje, obavestjen je da je izabran za taj posao jer se znalo da je dobro upoznat s prilikama, da će ugovor trajati dve godine, kao i koliko platu može da obeća. Na kraju, istaknuto je da hirurg, pored plate, može da zaradi i lečeći strance i Jevreje **»perche questi non vengon compresi nell pagamento publico«**. Kad ga bude našao neka ga odmah uputi u Dubrovnik preko Barlete (1).

Krajem aprila Mondegaj je odgovorio Malom veću, opisao situaciju, kao i hirurga koga je izabrao. U tome poslu imao je mnogo teškoća, jer nije bilo lako da nađe **»qualchi soggetto di rinomato valore nella cirugia per mandralo costa secondo i commandi della Ecc. VV e v'ha trovato molta difficulta«**. Razlog tome je bio što su neki od hirurga imali malo prakse, a drugi nisu nameravali da napuste Napuljsku kraljevinu. Na kraju, odlučio je da izabere dr **Domenica di Napoli**, hirurga od četrdeset godina starosti i sa oko dvadeset godina prakse. Di Napoli je bio **dottore nella medicina fisica e nella cirugia e allievo di que bravi ce-rusici ed un lettore celebre di medicina, suo zio; egli e di ottimi costumi«**. U Dubrovnik je nameravao da dođe sam, bez žene i dece, jer im tamošnji vazduh nije odgovarao. Na kraju pisma Mondegaj je ukazao na buduće teškoće u radu na pridobijanju lekara i hirurga da idu u službu u Republiku: **»Pero sarà difficile trovar persona qui a proposito, perche li poco**

esperti non servono e li esperti con la speranza d'eguale o maggior guadagno chi fra breve possono qui procacciarsi non sola sentono di uscir dell'Italia e cimentar la vita ed i pericolo del vantaggio« (2). Mala plata koju je davala Republika lekarima predstavljala je, po mišljenju Mondegaja, najveću smetnju za dolazak italijanskih lekara u Dubrovnik. Malo ko od njih je želeo da ide u Republiku ako je u Napulju ili drugim italijanskim gradovima mogao da zaradi isto toliko, ako ne i više za svoj rad (3).

U Dubrovniku je postalo jasno da, ukoliko se želi dobiti odgovarajući lekar, onda se moralo i više platiti. Pri tome, lekari su bili mnogo bolje plaćeni od hirurga. Nova uzimanja u službu pokazala su da je Veće umoljenih bilo spremno da daje mnogo veću platu pojedincima nego što je dotada bio slučaj. To je postalo očevidno već godinu dana kasnije, kad je Senat odlučio da dovede dr **Serafina Rigolija** iz Firence. Dr Rigoli je prvi put bio u službi Republike 1702. godine, a svoju dužnost obavljao je na opšte zadovoljstvo. Nakon odlaska iz Dubrovnika, Senat je, posle nekoliko godina, odlučio da ga ponovo pozove u svoju službu. Da bi se to ostvarilo, vlada je preduzela posebne korake. Početkom jula 1717. godine odlučeno je da se iz Italije dovede jedan lekar, s tim da ostane tri godine i da mu plata iznosi 600 dukata godišnje. Odlučeno je da to bude dr Rigoli. Za njegovo dovođenje u Dubrovnik bio je zadužen **Damjan Drašković**, a određeni su mu troškovi od 60 firentinskih florina. U slučaju da se pojave neke smetnje, odlučeno je da se toskanskom vojvodi uputi posebno pismo s molbom da podrži dubrovačku ponudu (4). U pismenom uputstvu **Draškoviću** Malo veće je naglasilo da on treba da dovede u Dubrovnik dr **Rigolija**. **Drašković** je bio zadužen da ide u Firencu i preda **Rigoliju** vladino pismo kojim ga poziva da stupi u njenu službu. U slučaju da dr **Rigoli** okleva da prihvati ponudu, **Drašković** je trebalo da učini sve da ga nagovori da to učini. Ukoliko **Rigoli** pokuša da svoje odbijanje opravda neodobravanjem toskanskog vojvode, **Drašković** je trebalo da od njega traži da predloži nekog lekara, što je Senat verovao da će on svakako učiniti. U toj grozničavoj potrazi za lekarom, trebalo je naći nekog ko bi želeo da dođe, jer je hitna potreba **»di averne quanto piu speditamente si posso un valente fisico«** (5).

Problemi pronalaženja odgovarajućih lekara i hirurga, troškovi, rizici, potrebe zdravstvene službe i druge teškoće vezane za njeno zadovoljavajuće funkcionisanje bili su znatni, a ponekad i nepremostivi. Potraga za novim licima bila je stalna, što je iziskivalo dodatne troškove, dok je njihov koristan rad u Republici često puta bio nezadovoljavajući, kratkotrajan, ili čak štetan. Do ovakvog saznanja došlo se u Dubrovniku veoma brzo. Ekonomsko snaženje Republike i priliv sve većih prihoda, posebno od delatnosti u pomorstvu, olakšavali su promenu dotadašnje prakse. Nakon toga nije bilo teško otpočeti s drukčijom politikom koja je, u suštini, značila značajnu izmenu u dotadašnjoj praksi. Ove okolnosti dovele su do toga da je Republika počela da šalje svoje ljude na studije medicine i farmacije na različite italijanske univerzitete.

Početkom dvadesetih godina XVIII veka nailazi se na praksu da Republika pruža finansijsku pomoć svojim državljanima koji studiraju na italijanskim univerzitetima. Tako je **Cvetko Marka Cvetkovića (Florius Mar-**

ci Flori), jedan od hirurga bolnice »Domus Christi«, podneo Senatu molbu da njegovom sinu Marku Cvetkoviću (Marcus Flori), koji se već nalazio na studijama medicine u Padovi, dodeli pomoć od sto dukata godišnje za tri naredne godine. Cvetko Cvetković je tražio da se novac dodeli iz legata Tome Budislavića, mrkanskog biskupa, kojim je upravljala bratovština sv. Roka. U stvari, Marko Cvetković je već bio završio svoje studije, ali je nastavio sa usavršavanjem, što je iziskivalo nove troškove. U molbi se naglašavalo da se Marko nalazio na »**buon esercizio della pratica col dottor Macoppe piu della stessa teorica necessaria.**« Ovo usavršavanje bilo je neophodno, kako bi bio »**capace di servire nella professione.**« Senat je razmatrao molbu i doneo povoljnu odluku: Marko je trebalo da dobije 100 dukata godišnje iz Budislavićevog legata (6). Međutim, odluka Senata nije bila sprovedena u život u toku naredne dve godine, iz nepoznatih razloga. Tek u martu 1722. godine Cvetkoviću je bio doznačen novac iz legata Budislavića (7). Međutim, on nije dugo koristio dodeljenu mu pomoć, jer je te iste godine postavljen za državnog lekara, na kome položaju je ostao sve do svoje smrti. Cvetković se takođe bavio prikupljanjem i analizom lekovitog bilja i banja u Bosni i okolnim zemljama (8).

Iako je Republika uvodila novu politiku školovanja svojih zdravstvenih radnika, ona se sve do kraja svoga postojanja nije odricala prakse da poziva strance u svoju službu. Istog dana kad je bila potvrđena odluka o dodeljivanju novčane pomoći Cvetkoviću, Senat je odlučio da se u Republiku dovede lekar iz Italije; njegova plata iznosila je 630 dukata, a dužina trajanja službe dve godine. Senat je zadužio Junija Nikole Gučetića i Pavla Nikole Saraku koji su boravili u Padovi da pronađu i dovedu ovoga u Dubrovnik. Razlog toj odluci bila je »**urgente necessita**«, a Gučetić i Saraka bili su upozoreni rečima: »**Sapete cosi bene la necessitá in cui siamo di provedercene d'un buon medico fisico.**« Izbor lekara bio im je poveren zato što je Senat bio uveren da oni takvog poznaju. Senat im je stavio do znanja da njihov izbor »**esclude di questo impiego tutti i suditti del Dominio confinante.**« Bilo je očevidno da Republika nije želela da primi u službu podanika Mletačke Republike. Gučetić i Saraka mogli su da lekara traže, pored Padove, i u Firenci i Bolonji i drugde, gde su imali prijatelje i poznanike (9). Gučetićeva i Sarakina potraga za lekarom nije, očevidno, donela povoljan rezultat, pa te i naredne godine nije imenovan nijedan strani lekar u državnu službu. Ovo je, sigurno, još više podstaklo dubrovačku vlastelu da nastavi i ubrza program slanja i pomaganja Dubrovčana na studijama u Italiji. Otada se broj onih koji su primali pomoć, u različitim vidovima i iznosima, stalno povećavao.

Jedan od onih Dubrovčana koji su primali državnu pomoć da studiraju medicinu u Italiji bio je Petar Bjanki, kome je Senat u više navrata davao novčana sredstva potrebna za studiranje i usavršavanje. Tako je Bjanki, počev od 1723. godine, dobijao po sto dukata godišnje pomoći za dve godine. Studirao je u Padovi, a 1725. godine pomoć mu je bila znatno povećana. Od tada je dobijao 250 dukata godišnje. U službu Republike primljen je naredne godine (1726), i tu ostao do 1730. godine. Nakon toga napustio je Republiku i jedno vreme živeo u Italiji, a kasnije u Beču, odakle je izveštavao o političkim prilikama u Austriji (10).

Godinu dana pošto je Bjanki primljen u državnu službu Senat je doneo odluku da dodeli novčanu pomoć Luki Nikeju da studira hirurgiju u Bolonji. Uslov je bio da se po završenim studijama vrati u Republiku. Dobijao je u početku malu pomoć, od 10 dukata mesečno, ali mu je kasnije ova pomoć bila povećana, a u nekoliko navrata je dobio i zajam. Kratko vreme se nalazio u državnoj službi, jer se već 1730. godine vraća u Italiju (11).

U drugoj polovini XVIII veka broj Dubrovčana koji su studirali, sa ili bez vladine pomoći, na italijanskim univerzitetima počeo je da se povećava. U februaru 1747. godine Senat je izabrao Jovana Krista Buća da studira medicinu na univerzitetu u Bolonji. Kao pomoć određena je suma od 50 škuda godišnje. Ova odluka nije odmah sprovedena u život, pa je tek u maju 1748. godine Buć bio upućen u Italiju. On je preko Ankone i Venecije trebalo da stigne u Bolonju. Dubrovački konzul u Ankoni, Storani, kao i predstavnik Republike u Veneciji, konte Trajan Lalić, bili su zaduženi da mu pomognu da stigne u Bolonju. U pismu Storaniju, Malo veće je objasnilo da Buća upućuje na studije u Italiju »**per servizio di questa citta**« (12). Buć je proveo na studijama u Bolonji kao i u Napulju devet godina, posle čega mu je bilo dozvoljeno da se vrati u Republiku. U toku svog zadržavanja i usavršavanja u Italiji Buć je primao pomoć kako za život, tako i za nabavku potrebnih knjiga i instrumenata. Tako, na primer, u novembru 1752. godine Senat odlučuje da mu dodeli pomoć od 30 cekina »**in auxilium eius laureationis et emptione librorum**«, a u proleće 1754. godine dodeljena mu je pomoć od deset dukata. Početkom 1756. godine Buću je Senat dozvolio da napusti Bolonju i pređe u neki drugi univerzitetski centar u cilju da bolje usavrši medicinu (13). Tokom 1757—1758. godine Buć se nalazio u Napulju, ali je bio bolestan. Tražio je od Senata da mu pomogne, što je bilo prihvaćeno, pa je u februaru 1758. godine dobio pomoć od 100 rimskih škuda. Kad se godinu dana kasnije ponovo obratio za pomoć, bio je odbijen. Krajem 1758. godine Senat je odlučio da se Buć vrati u Republiku, što je on i učinio. Početkom 1759. godine nalazimo ga u državnoj službi, u kojoj je ostao punih četrdeset godina, do kraja života (14).

Još jedan Dubrovčanin je, skoro istovremeno, postao stipendista dubrovačke vlade. To je bio Jovan Perović koji je molio vladu da mu pomogne da studira hirurgiju u Rimu. Posle dužeg odlaganja Senat je prihvatio Perovićevu molbu, a u martu 1750. godine dodeljena mu je pomoć od trideset škuda. Perović je, očevidno, bio veoma siromašan, jer je tražio od Senata da mu da novac da može da kupi odelo (15). Perović je ostao u Rimu do 1756. godine, a od Republike je stalno primao pomoć. U jesen iste godine Senat je odlučio da mu dozvoli da pređe na neki drugi univerzitet, gde bi mogao da se priprema za posebne hirurške intervencije. Rešeno je da ga pošalju u Firencu i da onđe ostane godinu dana, posle čega je trebalo da bude primljen u državnu službu. U toku usavršavanja u Firenci trebalo je da »**ben apprender di adoprar la siringa e curar generalmente tutti i mali dell'urina.**« Dva dana nakon ove odluke vlada je ponovo razmatrala Perovićevo usavršavanje, pa je tada ostavljena mogućnost da pređe na univerzitet u Monpeljeu, u Francuskoj, »**pro studiando inibi chirurgiae.**« Izgleda da je Perović boravio neko

vreme u Monpeljeu, jer je Senat tokom 1758. godine u više navrata raspravljao o njegovom povratku u Dubrovnik, kao i o plati koju je trebalo da dobije kad stupi u državnu službu. U aprilu 1758. godine Senat je odlučio da Peroviću dâ pomoć od osamdeset dukata za godinu dana. Tom sumom je trebalo da kupi sebi odelo, kao i da plati putne troškove i boravak u Monpeljeu (16). Krajem 1758. godine Senat je odlučio da pozove Perovića da se vrati u Dubrovnik. Pomoć od 80 zlatnih škuda koja mu je bila dodeljena trebalo je da se upotrebi za nabavku instrumenata, knjiga, odeća i ostalog (17). U decembru iste godine Perović je stigao u Napulj i obratio se Savinu Serafina Zamanjiću, tamošnjem otpravniku poslova Republike, za novac. U izveštaju Senatu Zamanjić je saopštio da je predao određeni novac Peroviću. Zamanjić je zaključio da mu je on bio preko potreban »*essendogli stata mancata puo cosi dire quasi ogni cosa*« (18). Nema sumnje da su dubrovački studenti-stipendisti živeli veoma siromašno i skromno s novcem koji su primali od Republike. Opis sličan Zamanjićevom može se videti i u drugih studenata iz Republike koji su boravili u Italiji.

Za vreme Perovićevog boravka u Rimu Senat je odlučio da pošalje na studije hirurgije još jednog svoga podanika. To je bio *Baldo Radilović*. U leto 1755. Miho Radilović, otac Baldov, podneo je molbu Senatu i tražio da odobri pomoć Radiloviću koji se već dve godine nalazio na studijama hirurgije u Ospedale dell'Annunciata u Napulju. Pomoć je trebalo da prima dve godine. Senat je odobrio trideset škuda godišnje pomoći (19). Posle isteka dve godine Miho Radilović se ponovo obratio Senatu s molbom za pomoć njegovom sinu koji se još uvek nalazio u Napulju. Odobreno mu je ponovo trideset škuda godišnje. Nakon toga Senat je doneo nekoliko odluka različitog karaktera u vezi s Radilovićem. Najverovatnije kao rezultat nepovoljnih vesti koje je primio iz Napulja, Senat je 20. XI 1758. godine izmenio svoju raniju odluku i Radiloviću ukinuo pomoć. Deset dana kasnije, ipak, doneta je nova odluka da mu se dâ pomoć od deset dukata (20). Posle toga punih šest godina o Radiloviću nema nikakvog pomena u dokumentima. Iznenada, pojavljuje se 1764. godine. Izgleda da se on tada već nalazio u službi Republike kao hirur. O njegovom zahtevu da ide u Italiju i usavršava se u hirurgiji raspravljalo se u proleće 1764. godine u više navrata. Početkom aprila odlučeno je da se Radiloviću ne odobri da ide u Napulj. Međutim, 15. maja ta odluka je bila izmenjena. Njemu je bilo dozvoljeno da ostane u Napulju dve godine, a na ime pomoći bilo je određeno da dobija 2 karlina dnevno. U junu je i ova odluka promenjena; Radiloviću je skraćeno vreme boravka u Napulju na godinu dana, a trebalo je da dobija po dva karlina dnevno. Verovatno da bi umirili njegovo nezadovoljstvo zbog ovakve odluke, u Senatu je odlučeno da mu se pokloni dvanaest mletačkih škuda (21).

O Radilovićevom boravku u Napulju postoji više podataka. Oni ukazuju na težak položaj studenata-stipendista, od kojih se očekivalo da mnogo rade i da se usavršavaju, a da pri tome jedva sastavljaju kraj s krajem. Početkom jula 1764. godine Senat je obavestio Zamanjića da Radilović dolazi u Napulj da usavršava hirurgiju u tamošnjim bolnicama. Zamanjić je trebalo da kontroliše njegov rad, naročito »*che impari bene l'uso*

del catatere e di curar l' acqua a quelli che o per ragioni di calcolo o per altro malore vengono impediti dal farla naturalmente« (22). Očevidno da je Radilović trebalo da se usavrši u vršenju hirurških intervencija urinarnih organa i mokraćnih kanala, oboljenja od kojeg je patio veliki broj stanovnika u Republici. Sa svoje strane Zamanjić je obećao da će učiniti sve što bude u njegovoj moći da pomogne Radilovića u radu, a posebno da će ga preporučiti »*a questi primari chirurghi*« s kojima se dobro poznaje. Radilović je posetio Zamanjića tek sredinom septembra 1764. godine. Tražio je od njega da mu nabavi zimsko odelo, što je ovoga podstaklo da upozori Senat da novac koji je dodeljen za Radilovićevo izdržavanje nije dovoljan. Pošto je Radiloviću održao jednu »*buon predica*«, upoznao ga je s najboljim hirurzima u Ospedale degli Incurabili, gde su se svakodnevno vršile mnogobrojne operacije. Tu je u toku zime trebalo da se otvori »*il teatro anatomico per i chirurghi necessario*« (23). U decembru iste godine Zamanjić je obavestio Senat da je Radiloviću dao 22 dukata da kupi novo zimsko odelo. Zamanjić je smatrao da Radilović nije mogao da ide u letnjem odelu, jer se stalno nalazio među najboljim hirurzima u gradu. Ponovo ga je upozorio da je on (Radilović) bio u Napulju ne »*a perder tempo ma di aquistarsi merito ed onore*«. Početkom 1765. godine Zamanjić je obavestio Senat da se Radilović nalazio u »*un miserable straccione senza l'abito d'inverno e la staggione*«. Nabavio mu je hirurške instrumente da bi mogao da obavlja praksu u bolnici, što ga je stajalo 13 dukata (24). Pošto je nekako preživeo zimu, Radilović je došao u sukob sa Zamanjićem, a potom i sa Senatom. Po svemu sudeći, bio je prisiljen da zbog nedostatka sredstava za život nešto radi, a time je zanemario studije. O tome je Zamanjić obavestio Senat. To je dovelo do zaoštavanja sukoba. Zamanjić je smatrao da bi bilo poželjno da se on povuče sa studija i vrati u Republiku, ostavljajući Senatu da o tome donese odluku. Senat je naložio Zamanjiću da ispita da li je istina da je Radilović napustio studije i da se odao »*nekim manama*«, misleći možda i na piće. Ukoliko bude zaključio da je to što se govorilo istina, morao je odmah da mu oduzme instrumente, knjige i ostalo što mu je dao, a Senat će ga otpustiti iz državne službe. Ukoliko nije tačno, onda je Zamanjić morao da se raspita kako napreduje u svom radu (25). Očevidno da je Zamanjić zaključio da su prigovori na rad i držanje Radilovića bili opravdani. On ga je zbog toga otpustio, što je Senat u potpunosti odobrio, smatrajući da je odluka bila opravdana, kad se Radilović »*loše ponašao na svojim studijama*« (26). Otpuštanje iz državne službe prisililo je Radilovića da traži posao na drugoj strani, pa se više nije vraćao u Republiku.

Bilo je slučajeva da Senat nije želeo da prihvati molbe pojedinaca da im se odobri da studiraju u Italiji. Razlozi za odbijanje su nepoznati, tako da se ta činjenica može samo konstatovati. Tako je, na primer, Senat odbio molbu Jovana Bunića da se dozvoli njegovom sinu da studira medicinu u Bolonji, iako se o tome zahtevu razmatralo u više navrata. Međutim, istovremeno je bilo odlučeno da se umesto Bone u Bolonju uputi mladi Agić, o kome se takođe malo zna (27).

Nakon završetka rusko-turskog rata (1769—1774. godine) i ponovnog uspona dubrovačkog pomorstva, došlo je do upućivanja novih studenata iz Republike na školovanje u Italiju. U aprilu 1776. godine Senat je iza-

brao Vice di Barija da studira hirurgiju u Firenci, u Ospedale Grande. Dubrovačkom trgovcu u Pizi, Nikoli Remedeliju, bilo je naloženo da se o njemu brine i da ga posredstvom svojih prijatelja namesti u tu bolnicu. Vice di Bari je ostao u Firenci četiri godine, a Senat mu je povećao stipendiju (28). Kako je Vice di Bari bio marljiv i talentovan student, odlučio je Senat da on produži sa školovanjem na nekom drugom poznatom evropskom univerzitetu. U to svrhu Senat je tražio mišljenje Ruđera Boškovića, poznatog fizičara i astronoma, koji se 1780. godine nalazio u Parizu. U pismu Boškoviću Senat je saopštio da se di Bari već više godina nalazi na studijama hirurgije u Firenci pod nadzorom prof. Nanonija. U svom izveštaju Senatu o radu di Barija Nanoni je pisao da je Dubrovčanin napravio **«notabile proffito nella teoria di tal prategio, ma mancargli solamento la pratica per poterlo con proffito esercitare.»** Zbog toga je Senat odlučio da traži od Boškovića da se raspita u kojoj bolnici u Parizu bi di Bari mogao da bude postavljen i da dobije priliku **«di esercitarsi sotto la direzione di persona da potersene fidare, ma insieme lontano dal sudetto professore Nanoni, che potrebbe aver per la lui parzialita per essere suo allievo.»** Bošković je trebalo da obavesti da li je taj predlog prihvatljiv, kao i da li u Parizu ima profesora i bolnica kod kojih bi di Bari mogao da **«mettere in pratica quanto ha appreso in Firenze sempre pero con un totale dispendenza dai suoi suggerimenti e consigli.»** Bošković je takođe trebalo da javi koliko bi di Bari trebalo da se zadrži u Parizu, kao i kolika suma je bila potrebna za njegov rad i izdržavanje (29).

Iako na prvi pogled može da izgleda neobično da Republika želi da plaća troškove za dalje usavršavanje di Barija, ovo nije prvi put da se razmišljalo o slanju studenta-Dubrovčana na francuske univerzitete. Petrović je pre toga boravio kratko vreme u Monpeljeu, gde je trebalo da stekne specijalna znanja i tehniku operacija urinarnih oboljenja. Pored toga, di Bari je, po svemu sudeći, bio izvanredno darovit student. Najvažnije, pak, bilo je to što Republika nije smatrala da su teorijska znanja bila ono što se tražilo od njenih lekara i hirurga. Lekari i hirurzi trebalo je da poseduju, pre svega, široko i raznovrsno iskustvo u lečenju raznih bolesti, ili izvođenju određenih hirurških intervencija. Element pragmatizma preovladao je prilikom donošenja odluke da se di Bariju omogući produženje školovanja u Francuskoj. Međutim, Bošković je ispitao mogućnosti i pogodnosti di Barijevog usavršavanja u Parizu. Posle razgovora s raznim ljudima, uključujući neke hirurge i profesore univerziteta koji su poznavali prilike u obe zemlje, Italiji i Francuskoj, Bošković je Senatu saopštio svoje mišljenje. Jedan od njih uverio je Boškovića da je Nanoni odličan teoretičar, ali da je **«incomparabilmente migliore per la pratica»**. Prema tome, dolaskom u Pariz di Bari ne bi mogao da unapredi svoje znanje i praksu. U pariskim bolnicama trebalo bi da se nalazi pod posebnom brigom istaknutog profesora, inače će se naći izgubljen i zbunjen **«tra la folla de'pratticanti e che questa é assai piu grande»**. Zbog toga je Bošković verovao da se u Firenci može napredovati mnogo bolje nego u Parizu. Kao rešenje ovog slučaja, Bošković je predlagao da di Bari radi pod Nanonijevim nadzorom operacije, a da posle završetka toga rada dođe u Francusku i tu posmatra najbolje operatore i instrumente koji se upotrebljavaju. Ukoliko bi Senat ovo prihvatio,

Bošković je smatrao da bi bilo dovoljno da se di Bari zadrži u Francuskoj godinu dana. Međutim, smatrao je da je bilo daleko važnije da jednu godinu provede u Engleskoj **«dove la chirurgia fiorisce moltissimo»**. Nanoni je prihvatio engleske metode, pa ih sad i sam primenjuje u Toskani, a jedan od njegovih sinova je boravio u Londonu dve godine. Na kraju, Bošković je obavestio Republiku o troškovima za boravak di Barija u Parizu za godinu dana (30). Ipak Senat je odlučio da ne prihvati Boškovićev predlog, pa se di Bari vratio u Dubrovnik bez obavljene prakse u Francuskoj (31).

Zelja Republike da njeni studenti i stipendisti menjaju univerzitete u toku svoga školovanja postala je, u drugoj polovini XVIII veka, uobičajena procedura. Dogadalo se da je ponekad i više studenata bilo na italijanskim univerzitetima istovremeno, pa je Senat često puta odlučivao o njihovom prelaženju iz jednog grada u drugi. U leto 1777. godine Senat je razmatrao molbe studenata Đure Hidže i Mihe Grgurevića koji su se nalazili na studijama u Bolonji. Pošto su se nalazili pri kraju studija i želeli da rade za doktorat nauka, kao i da iz Bolonje pređu u Firencu da nastave studije, molili su Senat da im odobri troškove puta i rada na doktoratu. Senat je svakom dodelio po 80 cekina pomoći, s tim da jemci za taj novac budu Antun Hidža, otac Đurin i Didak Arboseli, ujak Grgurevićev (32). Pošto su u Firenci proveli četiri godine i stekli diplomu, Hidža i Grgurević prešli su po nalogu Senata u Napulj da obave potrebnu praksu u tamošnjim bolnicama. U pismu koje im je tim povodom uputilo Malo veće naloženo im je da odmah, zajedno, pređu u Napulj, gde će se zadržati do nove naredbe Senata. Po dolasku u Napulj trebalo je da se jave Zamanjiću i da u toku svoga boravka od njega u svemu zavise. Malo veće ih je upozorilo da rade sa **«possibile diligenza et attenzione ad applicarvi all'acquisto di tutte quelle cognizioni che sono necessarie per perfezionarsi nel Vostro impiego.»** Zamanjiću je, takođe, bilo naloženo da vodi brigu nad radom Hidže i Grgurevića **«perche non abbiano a perdere inutilmente il tempo e a darsi ad altre occupazione poco convenienti all'professione che devono esercitare»**. Zamanjić je, sem toga, trebalo da ih stavi pod nadzor obrazovanih ljudi **«nel modo che dovranno tendere per rendere un giorno utile alla Patria la loro opera»** (33). Za mlade Dubrovčane, ostavljene same u svetu, u kome je bilo mnogo izazova, bilo je opasno da budu prepušteni sami sebi, bez ikakvog nadzora.

Hidža i Grgurević zadržali su se u Napulju samo godinu dana. Već aprila 1782. godine Senat je naložio Zamanjiću da pažljivo prati njihov rad, da konsultuje njihove profesore o sposobnostima i znanju ovih mladića, kao i da o tome podnese detaljan i tačan izveštaj. Njihov rad i napredak u studijama interesovao je čitavu Republiku. Na ovo pismo Zamanjić je odgovorio krajem maja, saopštivši da će ih preporučiti prijatelju dr Frančesku Dolci koji je bio jedan od **«medici primari di questa capitale di esaminarli per riconoscere la loro abilita e spero certo che lo fare.»** Zamanjić je predlagao da Hidža i Grgurević ostanu u Napulju još godinu dana, kako bi imali što više prilike da vrše potrebnu praksu. U tamošnjim bolnicama je bilo mnogo bolesnika, pa je to bila izvanredna prilika da se **«applicare e far del bene e puo molto imparare et apprendere.»**

Zamanjić je smatrao za potrebno da upozori Senat da ne žuri s njihovim vraćanjem u Dubrovnik, naglasivši da u svih treba da preovlada »*desideraria che tornino in patria medici e non scioli. Medicina é un mare magnum e ci vogliono anni e anni per chi studia anche daddovero*« (34). Zamanjićevi saveti nisu bili u potpunosti prihvaćeni. Šest meseci kasnije Senat je obavestio Hidžu i Grgurevića da treba da se vrate u zemlju, jer su dugo obavljali praksu i da su zbog toga »*resibili ad esercitar la medicina*«. Morali su odmah da krenu na put, a o njihovom odlasku trebalo je da se brine Zamanjić (35).

Praksa slična ovoj nastavljena i kasnije. U leto 1789. Senat je, na molbu Luke Stulija, kapetana Porta, odlučio da njegovom sinu, Luki Stuliju, dozvoli da studira medicinu u Italiji. Izbor univerziteta ostavio je Senatu da odluči. Po mišljenju Stulija, oca, mladi Luka »*ha una naturale inclinazione di impiegarsi nella studia della medicina*« (36). Mesec dana kasnije Senat je izglasao odluku kojom se odobravalo da Miho Dadić, napušten od roditelja i bez sredstava za izdržavanje, može da studira medicinu u Napulju (37). Oboje, Stuli i Dadić, primili su državnu stipendiju, koja je kasnije bila povećana. Tako je, na primer, 22. III 1794. godine Senat povećao njihove stipendije na 55 cekina godišnje, ali je istom prilikom odbacio Stulijevu molbu da mu se dodeli 40 cekina za troškove »*nel prendere la laurea dottorale*«. U maju iste godine, pak, njegova molba za pomoć bila je povoljno rešena, pa mu je dato 40 cekina za troškove »*nel suo adottamento*« (38). Istovremeno, izbio je sukob između Senata i Dadića zbog njegovog ponašanja na studijama. Istog dana kad je Stuli dobio pomoć za rad na doktoratu, Senat je doneo odluku da se otvori tajna istraga »*sulla condotta del giovine Dadić*« i da se rezultat istrage saopšti u Senatu u roku od osam dana. Za istragu je bio zadužen Klement Vladislava Menčetić, a njen rezultat je morao da ostane tajnan. Nemoguće je ustanoviti šta je Dadić počinio u Padovi, gde je studirao. Verovatno, mada ostaje samo kao pretpostavka, da je pokazao previše oduševljenja za ideje francuske revolucije, da je govorio o tome i da je neko o njegovom raspoloženju obavestio Senat. Kako bilo, 14. juna 1794. godine Senat je doneo odluku da se Dadić otpusti iz državne službe, kao i da mu se ukine svaka pomoć. Ukoliko se, pak, vrati u Dubrovnik, odlučeno je da Malo veće odmah ga stavi u zatvor (39).

Sličnu politiku nastavila je Republika da vodi do kraja svog postojanja, početkom XIX veka. O njenom trošku boravili su u Italiji još hirurg Miho Rojni koji je studirao u Firenci, Pero Đurić koji je bio iz siromašne porodice, Ivan Bunić i Nikola Piceli. Nekima od njih Senat je odobrio posebna sredstva za sticanje doktorata medicinskih nauka (40).

Najveći broj Dubrovčana-stipendista Republike, kao i onih koji su se kasnije nalazili u državnoj službi, studirao je, u toku XVIII veka, na poznatim italijanskim univerzitetima. To su bili, pre svega, Padova, Bolonja, Firenca, Rim i Napulj. Najveći broj studenata zadržao se, kraće ili duže vremena, na studijama i usavršavanju, u Napulju. Ovo potvrđuje pretpostavku da se u XVIII veku Dubrovčani-stipendisti nisu školovali u drugim gradovima, pa ni u Salernu (41). Izbor navedenih gradova i univerziteta postaje razumljiv kad se ima u vidu praktična strana školovanja ovih mladića, kao i politika Republike. U spomenutim gradovima,

poznatim trgovačkim, pomorskim ili bankarskim centrima, uvek su boravili Dubrovčani, pojedinci ili grupe. U njima su se često nalazili dubrovački diplomatski ili konzularni predstavnici. Pojedinci ili službena lica su, pored svojih redovnih poslova, imali dužnost da prate rad Dubrovčana-studenata i o tome obaveštavaju Senat. Oni su studentima davali novac, nabavljali knjige, upoznavali ih s profesorima, prenosili uputstva iz Dubrovnika i obavljali sve ostale poslove. Zbog toga je prirodno što je Republika uvek slala svoje stipendiste u navedene gradove. Odlazak u manje poznate medicinske centre, kao, na primer, Salerno, nije bio zapažen u toku XVIII veka, bez obzira na tradiciju i ugled tamošnjeg univerziteta.

II

Pored brige o školovanju lekara i hirurga, u dubrovačkoj zdravstvenoj službi osećala se, iako u manjoj meri, potreba i za drugim stručnjacima — farmaceutima, stomatolozima i veterinarima.

U suštini, u najužoj vezi sa medicinskim delatnostima bili su farmaceuti. Oni su većinom bili stranci, mada je među njima bilo i domaćih ljudi koji su bili samouci u svom zanimanju. U XVIII veku Senat je nastojao da se neko od Dubrovčana školuje za apotekara.

Prvu vest o tome nalazimo već 1759. godine. Te godine u Senatu se raspravljalo o reorganizaciji apoteke u bolnici »*Domus Christi*«. Tom prilikom bilo je odlučeno da njen upravnik mora da bude stranac koji je na tom mestu ostao do 1761. godine, kad je bio otpušten iz službe. Istom prilikom bilo je odlučeno da se u Italiju pošalju dva mladića »*pro discendo arte pharmacopolea*«, ali pod uslovom da se vrate u Dubrovnik na službu (42). Ova odluka, međutim, nije bila sprovedena u delo, pa je Senat o upućivanju jednog Dubrovčanina na studije farmacije u Italiju ponovo raspravljao.

U maju 1786. godine Senat je ovlastio prokurore bolnice »*Domus Christi*« da mogu poslati u Italiju Matu Šarića, sestrića Mata Vokativa koji je upravljao apotekom. Šarić je trebalo da studira »*l'arte di speciale*«. U tu svrhu moglo se utrošiti 60 rimskih škuda, a Šarić je bio obavezan da se vrati u službu u apoteci (43). Naredne godine ponovo se raspravljalo u Senatu o slanju Šarića u Italiju. Bilo je odlučeno da pođe u Napulj, gde je trebalo da ostane dve godine, a država mu je odobrila na ime troškova 150 škuda (44). Očevidno da dve godine nisu bile dovoljne da Šarić završi predviđene studije. Početkom 1790. godine Senat je odobrio da Šarić može da ostane u Napulju još godinu dana, a dve godine kasnije, januara 1792. godine, bilo mu je dozvoljeno da se vrati u Dubrovnik. Avgusta iste godine Šarić je počeo da radi u apoteci »*Domus Christi*« s platom od 8 groša dnevno (45). On je radio u apoteci sve do pada Republike, kad je prešao na rad u francusku vojnu bolnicu.

Tokom XVIII veka Republika nije školovala za svoje potrebe stomatologe. Lečenje i ekstrakciju zuba u Dubrovniku obavljali su stranci, kao i berberi. Italijan Gaetano Pierini tvrdio je za sebe da je »*chirurgo dentista*« i isticao da se u gradu osećala potreba za jednim »*profe-*

«*ssore che sappia cavar bene e senza incomodo i denti*». Pierini je primljen u državnu službu s platom od 8 groša dnevno. Međutim, Senat nije prihvatio njegovu sugestiju da nekog Dubrovčanina školuje za taj posao (46).

Ne zna se, takođe, da je Republika školovala nekog veterinara.

III

Što se tiče stava dubrovačkih vlasti prema svojim zdravstvenim radnicima, posebno lekarima, hirurzima, farmaceutima i drugima, zapažanja se nameću sama od sebe.

Delovanje lekara u Dubrovniku, kao i postupak prema njima, zaslužuje posebnu pažnju u ovom razmatranju. Očevidno da su lekari i hirurzi uživali u Dubrovniku privilegije i prava koja nisu uživali ostali žitelji Republike, osim plemstva. Njihova plata bila je mnogo veća od ostalih državnih službenika, a imali su i druge privilegije.

Pre svega, svi oni lekari, hirurzi i farmaceuti koji su se školovali o trošku države ili uz njenu delimičnu finansijsku pomoć bili su, skoro po pravilu, primani u službu Republike. Odluke Senata kojima se potvrđuju u službi lekari i hirurzi to najbolje potvrđuju. U jednom trenutku domaći ljudi potpuno preuzimaju u svoje ruke kontrolu nad zdravstvenim sistemom Republike, iako su se u njenoj službi još uvek nalazili stranci. Oni nisu bili potpuno eliminisani, a Republika ih je i dalje uzimala u svoju službu. Tako je, na primer, Senat 1783. godine potvrdio ugovore sledećim lekarima za naredne dve godine: Buć, Pagani, Perović, Điomela, Vice di Bari. Dve godine kasnije u ovaj spisak bili su uvršteni Hidža i Grgurević, a sedam godina kasnije ovoj grupi lekara i hirurga bio je pridodat i Mihailo Roini, kao i apotekar Šarić. Dominacija Dubrovčana bila je skoro potpuna 1800. godine, kada se listi lekara i hirurga pridružuju imena Luke Stulija i Petra Đurića (47). Ovakva situacija ukazuje na to da je Republika svesno nastojala da svoju službu popuni domaćim ljudima. Zbog toga je bio sve manji broj stranaca koji su se nalazili u njenoj službi. Nije moguće utvrditi da li se ovo činilo s jasno određenim ciljem, ali je očevidno da je ovakva situacija bila posledica spremnosti i mogućnosti Republike da svoje ljude školuje u inostranstvu.

Takva politika bila je opravdana i ispravna. Pre svega, stipendisti Republike morali su se odazvati svakom pozivu iz Dubrovnika. U slučaju potrebe, na njihove usluge se moglo sigurno računati, što nije bio slučaj sa strancima. Često su strani lekari odbijali da odlaze u određene misije, na primer, u posete bosanskim vezirima, ili skadarskom paši. To je bio slučaj 1783. godine kada je jedan od njih odbio da poseti skadarskog pašu, jer je znao šta se prethodne godine dogodilo dr Buću. Zbog toga je Senat morao da se pravda paši (48). S obzirom na osetljive odnose sa svojim susedima, kao i njihovu zavisnost od Dubrovnika za svoje lečenje, ovakve situacije trebalo je izbegavati.

Bilo je i drugih prednosti iz činjenice da je Republika uzimala u službu svoje stipendiste ili podanike. Pre svega, mogla je od njih zahtevati veću pažnju i brigu oko bolesnika. Više lekara i hirurga moglo je da pruži

pomoć bržu i efikasniju nego što je to ranije bio slučaj. Šta više, pristvo velikog broja lekara u gradu, kao i hirurga, navelo je Senat da donese precizne propise o obavljanju određenih hirurških intervencija. Tako je, na primer, Malo veće upozorilo 1790. godine sve hirurge, strane i domaće, da ne mogu obavljati bilo kakve »*operazione di alta chirurgia*« bez učešća i saglasnosti »*tutta la facolta medica et chirurgia*« (49). Ovo je značilo ništa manje nego da su se u gradu mogli, u određenim slučajevima, sastavljati lekarski i hirurški konzilijumi. Tako nešto bilo je nezamislivo u ranijim godinama i vekovima.

Veći broj lekara i hirurga u gradu doveo je, takođe, do unapređenja lečenja u bolnici. Tako je, na primer, Senat nakon dolaska Stulija i Đurića u Dubrovnik odlučio da oni moraju svakog dana ujutro da dođu u državnu bolnicu (Publico ospedale) i obave vizite. Posle podne, takođe, morali su da dolaze u bolnicu i da pregledaju bolesne i da narednog dana o tome podnesu izveštaj glavnom lekaru (50). Ovo je bilo koliko korisno za njihovu praksu, toliko za bolesnike koji su se lečili.

Još nekoliko činjenica nameće se nakon ispitivanja prakse i politike Senata u vezi sa školovanjem svojih podanika u Italiji. Pre svega, u pitanju je nabavka instrumenata, knjiga i drugih priručnika potrebnih za obavljanje lekarske ili hirurške prakse. Obično, svim studentima su davana sredstva za nabavku knjiga i instrumenata u toku studija. Pred polazak u zemlju oni su, takođe, dobijali manje iznose novca da pribave ono što im je potrebno za dalji rad. U ovom nije postojala razlika između lekara i hirurga. Tako je, na primer, Senat naložio Serafinu Zamanjiću da u Napulju nabavi knjige u vrednosti od 20 mletačkih cekina u kojima se raspravljalo o kriminalnim suđenjima i proceduri, pod uslovom da su ih napisali dobri, savremeni autori (51). Nekih dvadeset godina kasnije Senat je naložio Sebastijanu d' Ajali, otpravniku poslova u Beču, da za potrebe Republike nabavi knjigu dr Stroch-a »*Istruzione generale medico-pratica intorno alle precauzioni e modo di guarirsi dalle morbature de 'cani rabiosi*«. Vest o pojavi ove knjige objavljena je u toskanskom listu *Notizie del Mondo* (52). Bilo je, međutim, slučajeva da Senat nije želeo da se kupe knjige ili instrumenti za upotrebu u Dubrovniku. U leto 1769. godine odbijen je predlog da dr Pagani koji se nalazio u Napulju potroši 30 cekina za kupovinu medicinskih knjiga i instrumenata, a kojima bi se koristili svi lekari i hirurzi u gradu. Razlog ovom odbijanju nije moguće pouzdano utvrditi (53). S druge strane, Senat je ovlastio providnike bolnice »*Domus Christi*« da mogu nabaviti one hirurške instrumente koji im nedostaju za operacije (54).

Primanje Dubrovčana-studenata na italijanskim univerzitetima u državnu službu imalo je i drugih prednosti za Republiku. Za razliku od stranih lekara i hirurga kojima su se morale plaćati visoke plate za njihovu službu u Republici, s Dubrovčanima to nije bio slučaj. Oni su obično počinjali da rade s veoma niskim platama koje su im se tek postepeno povećavale, mada su bili retki slučajevi da su dostizale plate stranaca. Ovi poslednji su primali i preko 600 dukata godišnje, pored ostalih beneficija i mogućnosti zarade (lečenje Jevreja i stranaca u gradu i Republici). Kad je dr Buć došao sa studija iz Napulja, 1759. godine, kao jedan od prvih iz generacije Dubrovčana školovanih na strani, i bio primljen u dr-

žavnu službu, njegova plata je iznosila 200 dukata godišnje (55). Pet godina kasnije, pošto je pokazao svoju vrednost i sposobnosti, plata mu je bila povećana na 400 dukata godišnje (56). Ipak, iako je u Senatu u više navrata bilo predloženo da dr Pagani i dr Buć, za izuzetne napore koje su uložili u borbi protiv epidemije, dobiju novčanu nagradu, ovi predlozi su uvek bili odbijeni od senatora (57). Očevidno da je većina njih smatrala da je to bio njihov posao kao državnih lekara, dok bi svaka takva odluka mogla da predstavlja opasan presedan za budućnost. Kad su se u Dubrovnik vratili dr Hidža i Grgurević i bili primljeni u državnu službu, svaki je dobio platu od 300 dukata godišnje (58). Kasnije su im plate bile povećavane. Hirurg dr Perović predstavljao još očevidniji primer. Iako su plate hirurga u Republici, uopšte, bile znatno niže od plata lekara, dr Perović je, posle dvadeset pet godina službe iznosila svega 350 dukata godišnje (59). Kad je dr Roina bio primljen u državnu službu, u leto 1789. godine, dobio je 350 dukata godišnje na ime plate (60). Krajem veka plate novoimenovanih lekara bile su znatno veće od onih koje su se davale ranije. Početna plata Stulija i Đurića iznosila je 400 dukata (61). Plata apotekara Šarića, u vreme njegovog postavljenja u apoteku »Domus Christi«, iznosila je 8 groša dnevno, što je iznosilo 74 dukata godišnje (62). Sličnu platu imao je nekoliko godina i jedini dentista u gradu Pierini, kome je Senat za vađenje zuba u bolnici odredio takođe 8 groša dnevno. Četiri godine kasnije Pierini se žalio da s tom platom ne može da živi, a pri tome upotrebljava i svoje instrumente. Senat mu je povećao platu za četiri groša, što je ukupno činilo 12 groša dnevno (63).

Prema tome, početne plate dubrovačkih lekara-stipendista bile su znatno manje od onih koje su dobijali stranci za svoju službu. Nijedan od dubrovačkih lekara nije mogao da dostigne, koliko se moglo utvrditi, platu veću od 600 dukata godišnje. Toliku platu, pa i veću, dobijali su dr Rigoli, dr Pagani i neki drugi stranci u službi Republike. Plate hirurga bile su još niže. Ovo pokazuje da je Republika imala i direktan finansijski interes da školuje svoje podanike na italijanskim univerzitetima. Oni su dobijali male stipendije ili novčanu pomoć, a po povratku u Dubrovnik i male plate. Na taj način, investicija se veoma brzo isplatila, a korist iz toga bila je višestruka. Istina, Dubrovčani su provodili mnogo godina na studijama, neki i po devet ili deset, ali ni ta činjenica ne menja mnogo opštu sliku.

Ono što posebno pada u oči u praksi dubrovačkih zakonodavaca jeste činjenica da su oni nastojali da njihovi službenici, lekari i hirurzi, budu dobro obavješteni o novijim rezultatima i medicinskim otkrićima. Iako se, pre svega, isticao zahtev za praktičnim znanjem, nije se zanemarivalo ni teoretsko obrazovanje i usavršavanje. U tom smislu Senat je dozvoljavao svojim lekarima i hirurzima da se povremeno vraćaju u Italiju i da se onde obavještavaju o najnovijim načinima lečenja ili o napretku u hirurgiji. Za vreme takvih odsustvovanja koja su mogla da traju od mesec do godinu dana, pa i više, lekari i hirurzi su primali platu iz Dubrovnika. To je, takođe, bio jedan od načina da se strani i domaći lekari zadrže u službi Republike. Tako je, na primer, Senat odobrio Petru Bjankiju da produži svoj boravak u Italiji na dve godine »pro pratica medi-

cinali«. U toku prve godine dobijao je platu od 250 dukata godišnje (64). Slično je bilo i s drugim lekarima i hirurzima koji su u više navrata, duže ili kraće, odsustvovali iz Republike.

Za razliku od vremena kada su kao studenti boravili u inostranstvu, ova odsustvovanja iz Republike nisu bila vezana za određene univerzitete ili gradove. Nad dubrovačkim lekarima i hirurzima nije bilo nadzora kakav je postojao u njihovim studentskim danima. Svako je mogao da radi ono što je smatrao za potrebno, ili da boravi onde gde želi. U Republici su bili svesni da u njoj nema uslova da se prate novija naučna dostignuća i rezultati, mada su pojedini lekari ostavili iza sebe velike biblioteke stručne literature.

Ovakva politika Republike — uzimanje u službu stranaca, školovanje Dubrovčana, boravak i stalni dodiri sa univerzitetima na Apeninskom poluostrvu — omogućili su joj da ima uvek na raspolaganju dovoljan broj lekara i hirurga. U suštini razvijena zdravstvena služba u Republici zahtevala je stalno povećanje njihovog broja, kao i njihove stručnosti i specijalizacije. U smislu kulturnog značenja, veze Dubrovčana s razvijenom medicinom Italije nisu se organizirale samo na usku teritoriju Republike pod Srđom. Njihova delatnost osećala se i izvan njenih granica, na Balkanskom poluostrvu. Putovanja i istraživanja koja su lekari obavljali širom Bosne i Hercegovine, Albanije, ili Crne Gore, lečeći turske feudalce, ili vojne komandante, doprinela su širenju zdravstvene kulture i znanja uopšte. U tome je Republika obavila pionirski posao, a njen sistem zdravstvene zaštite pokazao se istovremeno čvrstim i stimulativnim.

Beleške

¹ Consilium Rogatorum, 146, fol. 3—3' od 6. III 1915. *Lettere di Ponente*, 46, fol. 101'—102 od 8. III 1715. godine. Građa korišćena u ovom radu nalazi se u Historijskom arhivu u Dubrovniku; — ² Mondegaj je tražio od Senata da odobri novac za troškove putovanja dr Napolija, kao i da mu da unapred određenu sumu, koju je morao da ostavi ženi i deci za njihovo izdržavanje. Mondegaj Senatu, Napulj, 26. IV 1715. g. *Acta Sancte Mariae Maioris* — XVIII, 156.3197/15. HAD. Odmah nakon prispeća Mondegajevog pisma odlučeno je u Senatu da se dr Napoliju odobri iznos od 70 škuda. *Cons. Rog.* 146, fol. 64'. *Let. di Ponente*, 46, fol. 126'—127' od 18 V 1715. g. — ³ Početkom juna Mondegaj je pisao u Dubrovnik da napuljski lekari nerado odlaze u stranu službu čak i za 300 dukata godišnje plate. Razlog tome je što »v'e occasione qui di guadagnar col tempo molto piu della detta somma per la moltitudine del popolo e dell' occasione.« Mondegaj Senatu, Napulj, 11. VI 1715. ASMM — XVIII, 158.3197/16. Sredinom jula 1715. g. dr Napoli je stigao u Dubrovnik, zajedno sa sinom. Odmah potom Malo veće obavestilo je Mondegaja da je zadovoljno njegovim izborom. *Let. di Ponente*, 46, fol. 158 od 24. VII 1715. godine. *Jeremić R., Tadić, J.*: Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika, I—III (Beograd 1938—1940), II, 73; — ⁴ *Cons. Rog.* 148, fol. 15—16 od 6. VII 1717. g. Istovremeno, upućeno je pismo dr Rigoliju. U njemu se isticalo da se u Republici još uvek sećaju njegovih usluga, pa ga mole da dođe u Dubrovnik. Toskanskog vojvodu su molili da dr Rigoliju dozvoli da prihvati ponudu Republike. *Let. di Ponente*, 47, fol. 147—148; — ⁵ *Let. di Ponente*, 47, fol. 148—150. Po dolasku dr Rigolija, Senat je priznao sve troškove Draškoviću, a dr Rigoliju dao platu od dana kad mu je uručen poziv da dođe u službu Republike. *Cons. Rog.* 148, fol. 33', 47; — ⁶ *Cons. Rog.* 149, fol. 121—121' od 15. I 1720. g. U memorandumu kojeg je Senat uputio svom zastupniku u Napulju, Vandenhenu, vidi se da se novac iz Budislavićevog legata koristio još 1685/86 godine za školovanje jednog studenta medicine u Italiji »per ser-

vizio a Ragusa. « Lett. di Ponente, 62, fol. 75'—76' od 6. X 1749. g.; — ⁷ Cons. Rog. 150, fol. 162' od 11. III 1722. g.; — ⁸ Jeremić, Tadić: Prilozi, II 73—74; — ⁹ Cons. Rog. 150, fol. 161. Lett. di Ponente, 48, fol. 214'—215 od 12. III 1722. g.; — ¹⁰ Cons. Rog. 152, fol. 54 od 10. II 1725. g. Jeremić — Tadić: Prilozi, II 74—75; — ¹¹ Ibid., 152, fol. 226' od 12. IV 1726. Jeremić, Tadić: Prilozi, II 75—76; — ¹² Malo veće Storaniju i Laliću. Lett. di Ponente, 61, fol. 151'—152, 163—163'. Jeremić, Tadić: Prilozi, II 79; — ¹³ Cons. Rog. 167, fol. 8. Ibid., 168, fol. 37'. Ibid., 169, fol. 103'. Lett. di Ponente, 65, fol. 137' od 23. II 1756. Senat je tražio od Lalića da Buća snabde novcem za nekoliko meseci pred njegov odlazak iz Bolonje; — ¹⁴ Cons. Rog. 170, fol. 78'—79. Ibid., ko meseci pred njegov odlazak iz Bolonje; — ¹⁵ Cons. Rog. 165, fol. 11 od 5. 171, fol. 11, 104', 158. Lett. di Ponente, 68, fol. 16; — ¹⁶ Cons. Rog. 165, fol. 11 od 5. 171, fol. 11, 104', 158. Lett. di Ponente, 68, fol. 16; — ¹⁷ Ibid., III 1750. g.; — ¹⁸ Ibid., 169, fol. 103'. Ibid., 170, fol. 31', 33'. Ibid., 171, fol. 36'; — ¹⁹ Ibid., III 1750. g.; — ²⁰ Cons. Rog. 170, fol. 95'—96. Ibid., 171, fol. 117, 134'; — ²¹ Ibid., 175, fol. 145, 185; — ²² Lett. di Ponente, 79, fol. 116 od 9. VII 1764; — ²³ Zamanjić Senatu, Napulj, 28. VII 1758, 25. VIII 1758, 19. IX 1764. ASMM — XVIII, 132.3171/44, 45, 47. Senat je sa zadovoljstvom pročitao Zamanjićeva obaveštenja. Upozorili su ga da nadgleda da li Radilović prisustvuje operacijama u bolnici, kao i da li posećuje »il teatro anatomico«. Pored toga, Zamanjić je morao, pored toga, da traži mišljenje hirurga o Radilovićevom radu. Lett. di Ponente, 79, vremenom, da traži mišljenje hirurga o Radilovićevom radu. Lett. di Ponente, 79, fol. 157 od 29. X 1764. godine; — ²⁴ Zamanjić Senatu, Napulj, 14. VI 1765. Ibid., 132.3171/50. XVIII, 132.3171/49; — ²⁵ Zamanjić Senatu, Napulj, 14. VI 1765. Ibid., 132.3171/50. XVIII, 132.3171/49; — ²⁶ Lett. di Ponente, 81, fol. 120 od 9. Lett. di Ponente, 81, fol. 47 od 7. VIII 1765; — ²⁷ Cons. Rog. 180, fol. 25'—26, 27, 39, 39'; — ²⁸ Lett. di Ponente, 105, fol. XI 1765; — ²⁹ Cons. Rog. 180, fol. 25'—26, 27, 39, 39'; — ³⁰ Lett. di Ponente, 105, fol. 60 od 27. IV 1776. U oktobru 1779. godine povećana mu je stipendija na 2½ skuda mesečno. Ibid., 109, fol. 98. U novembru 1780. godine Senat mu je povećao stipendiju sa 95 na 120 paola mesečno; — ³¹ Senat Boškoviću. Ibid., 110, fol. 30 od 16. III 1780; — ³² Bošković Senatu, Pariz, 25. IV 1780. Rad JAZU, LXXXVIII (Zagreb, 1887), 228—229; — ³³ Posle višemesečnog odlaganja, Senat je odlučio da se di Bari vrati u Dubrovnik za vreme sajma u Sinigalji, jula 1781, kad je veliki broj dubrovačkih brodova prelazio preko Jadrana. Lett. di Ponente, 110, fol. 108 od 27. XI 1780. Ibid., 111, fol. 29, 47. Cons. Rog. 189, fol. 192' od 23. V 1781; — ³⁴ Cons. Rog. 186, fol. 106, 111, fol. 29, 47. Cons. Rog. 189, fol. 192' od 23. V 1781; — ³⁵ Ibid., 201, fol. 61' od 13. V 1794; — ³⁶ Ibid., 201, fol. 78' fol. 155' od 31. VII 1789; — ³⁷ Ibid., 201, fol. 61' od 13. V 1794; — ³⁸ Ibid., 201, fol. 78' Naredne godine Senat je odlučio da Dadić ne sme da se vrati u Dubrovnik nakon završenih studija medicine. Ibid., 202, fol. 56' od 31. III 1795; — ³⁹ Ibid., 195, fol. 67'. Ibid., 196, fol. 170. Ibid., 202, fol. 51', 53. Jeremić, Tadić: Prilozi, II, 86; — ⁴⁰ Tvrđenje dr L. Glesingera da su se dubrovački studenti, u većini, školovali na univerzitetima u Bolonji i Padovi može se prihvatiti. Ipak, broj gradova mora se proširiti, uključujući u tu listu Firenze, Napulja i Rima. Međutim, mora se ispraviti njezino tvrdjenje da je Republika u XVIII veku slala u Salerno neke svoje stipendiste na studije medicine (L. Glesinger: Dubrovnik u povijesti medicinskih nauka. »Saopćenja«, Pliva, X, 2, Zagreb 1967), 131—135; — ⁴¹ Cons. Rog. 171, fol. 75—77' od 15. XII 1759; — ⁴² Ibid., 194, fol. 78' od 26. V 1786; — ⁴³ Ibid., 195, fol. 86' od 11. VII 1787; — ⁴⁴ Ibid., 199, fol. 14', 153'. Na osnovu ovoga čini se da se ne može prihvatiti tvrdnja da je Sarić stupio na posao u apoteku tek oko 1800. godine. H. Tartalja: Ljetvrdnja da je Sarić stupio na posao u apoteku tek oko 1800. godine. Ibid., 189, fol. 1967), 53; — ⁴⁵ Cons. Rog., 186, fol. 62'—63 od 12. IV 1777. godine. Ibid., 189, fol. 171'—172; — ⁴⁶ Cons. Rog. 191, fol. 140. Ibid., fol. 193, fol. 56'. Ibid., 199, fol. 44'—45. Ibid., 207, fol. 39'; — ⁴⁷ Ibid., 191, fol. 125; — ⁴⁸ Ibid., fol. 197, fol. 23' od 1. III 1790; — ⁴⁹ Ibid., 206, fol. 76, 83 od 24. VIII 1799; — ⁵⁰ Lett. di Ponente, 79, fol. 51 od 21. III 1764; — ⁵¹ Ibid., 117, fol. 56 od 3. V 1784. Ovo upućuje na pretpostavku da je u Gradu i okolini lutalo dosta besnih i izgladnelih pasa; — ⁵² Cons. Rog. 180, fol. 28 od 26. VIII 1769; — ⁵³ Ibid., 187, fol. 38' od 31. III 1778; — ⁵⁴ Ibid., 171, fol. 158 od 24. I 1759; — ⁵⁵ Ibid., 176, fol. 37 od 11. XII 1764 — ⁵⁶ Ibid., 181, fol. 202'—203 od

30. IV 1772; — ⁵⁷ Ibid., 191, fol. 99 od 25. VI 1783; — ⁵⁸ Ibid., 193, fol. 3' od 26. XI 1784; — ⁵⁹ Ibid., 196, fol. 142 od 23. VI 1789. Nekoliko godina ranije lekari u Dubrovniku imali su sledeće plate: dr Grgurević i dr Hidža po 400 dukata godišnje, dr Buć, 585 dukata godišnje, dr Pagani 650 dukata godišnje. Ibid., 193, fol. 56' od 30. III 1785; — ⁶⁰ Ibid., 206, fol. 76; — ⁶¹ Ibid., 199, fol. 153' od 10. VIII 1792; — ⁶² Ibid., 186, fol. 62'—63 od 12. IV 1777. Ibid., 189, fol. 171'—172 od 8. VI 1781; — ⁶³ Ibid., 152, fol. 54 od 10. II 1725.

I RAGUSEI — STUDENTI DI MEDICINA E FARMACIA ALLE UNIVERSITÀ ITALIANA DURANTE IL XVIII SECOLO

Dragoljub ŽIVOJINOVIĆ

Durante il XVIII secolo come del resto anche prima molti Ragusei andarono nella Penisola Appenninica in ricerca del sapere. Un gran numero di essi andarono alle università italiane e colà hanno fatto gli studi di medicina, farmacia stomatologia oppure di veterinaria. La maggior parte di questa gioventù ha studiato a Napoli, mentre gli altri frequentarono le università a Bologna, Roma e Firenze.

Questi tutti i Ragusei — studenti in Italia furono gli stipendiati della Repubblica oppure aiutati economicamente da essa per un periodo più o meno lungo i loro studi. Faccendo così, la nobiltà economica non ha ceduto nulla al puro caso. La sorveglianza diretta in merito alla loro attività praticavano i Ragusei stabilmente residenti in queste città (gli agenti diplomatici, consoli, mercanti, ecc.). Tutti coloro che furono stipendiati dalla Repubblica ritornavano ed esercitavano la professione di medico, chirurgo, farmacista oppure stomatologo negli ospedali, lazzareti o ofranotrofi a Ragusa, Ston o nelle regioni limitrofe. Prima del loro ritorno a Ragusa il Consiglio rogatorio acconsentiva ai chirurghi e medici laureati i mezzi finanziari per l'acquisto di strumenti indispensabili, trattati e di tutto ciò occorrente all'esercizio della professione nella Repubblica. La maggior parte di essi trascorrevano tutta la vita nel servizio della Repubblica, e soltanto pochi lo abbandonavano e ritornavano in Italia per stabilirsi colà definitivamente. Secondo le necessità un gran numero dei medici dopo parecchi anni di servizio nella Repubblica ritornavano in Italia ove soggiornavano più o meno lungamente, informandosi sugli ultimi risultati ed acquisizioni scientifiche entro i confini della Repubblica sono state, ben si capisce, minime o inesistenti. Alcuni di essi ottenevano alle università italiane i titoli scientifici. Questo era indispensabile perchè le autorità nell'era Reppublica esigevano dal proprio personale di sanità una grande preparazione professionale nonchè il sacrificio. Questa loro esperienza fu verificata in modo che si chiedeva dagli eminenti professori delle università italiane oppure dagli specialisti per certe materie di dare il proprio giudizio sui singoli candidati. Molto spesso dipendeva da questi giudizi se il candidato sarà ammesso o meno nel servizio.

Il soggiorno e il contatto continuo con le Università nella Penisola Appenninica permetteva alla Repubblica di Ragusa di avere sempre un numero sufficiente di medici e di altro personale per il proprio servizio di sanità abbastanza sviluppato in essa. Molto spesso essi non si limitavano all'esercizio della professione soltanto entro i confini della Repubblica. Inviando i medici, chirurghi e stomatologi di iutare i feudatari turchi in Eosnia ed Erzegovina, essi hanno contribuito pure alla propagazione della cultura sanitaria e della scienza in generale nella Penisola Balcanica.